

XVII.

199.

НІЖЕНЬСКИЙ ПОЛКОВНИК

ІВАН ЗОЛОТЯРЕНКО.

Л. Є.

В. Амілович

Ціна 7 коп.

— — — — —

КІЕВЪ.

Типографія М. П. Фрица.

1874.

Де-що про козацтво й Україну.

Кому з вас, панове громадо, не приходилось чувати про Богдана Хмельницького, славного гетьмана Запорозького Чигиринського! Та мабуть на вряд, чий єсть хоч одна стара людина на Вкраїні, котрій на своєму довгому віку не приходилось хоч раз чувати, або може й добре знати про того славного Богдана, що зоставив по собі таку велику пам'ять та славу по всій Україні, та й по інших деяких сторонах і царствах. Ще не так давно по всіх селах, по всіх ярмарках на нашій Україні, та й по господах деяких людей, стари сліпці й кобзарі голосно та поважно виспівували старосвітських козацьких пісень, зложених про славні діла того незабутнєго гетьмана Хмельницького, а єсть і досі між ними такі, що й тепер ще співають тих пісень. Одже хоч і багато де-хто чував про того Богдана, а дуже мало найдеться таких, що знають, через віщо ж то стала та велика слава про того Хмельницького? що він учинив такого, що про ёго й пісні зложили і пам'ять ёго живе, та ще й житиме побти, поки світа-сонця, побки на тій Вкраїні,

де він жив і працював, пробуватиме хоч одна християнська душа.

Учені люди добре знають про це діло; вони навіть пописували про єго багато деяких дуже хороших і розумних книжок; то як хто хоче допуття дізнатись про того Хмельницького і єго діла, то нехай роспитає учених людей, або попросить у них таких книжок, у яких написано про цю справу. А нам тепер хотілось би тілько коротенько натякнути про того Богдана, бо дальнє ми хочемо повести річ не про єго, а про другого вже лицаря-казака Івана Золотаренка, яка-то єму пригода стала.

Так слухайте ж. Дуже давно те діялось, більше ніж за п'ятсот років назад, скоро ж таки після того, як Батий з татарами (не з тими, бач, що с Криму було набігають на наші села, а з іншими-монголами) приходив на Київ город і до останку знищив Велике Княжество Київське, то вся наша Україна незабаром стала спершу під Литовцями, що колись у іх було Велике Княжество Литовське, а потім і під Ляхами. Поки ж були наші батьки під Литовцями, то поти й добре жилось ім на своїй землі, бо князі Литовські обороняли іх від татарви і не мішались у іх селянські справи; як же стали під Ляхами вже, то зразу ж таки і ввірвалася ім щаслива нитка. Стали лядські пани на нашу Україну приходити, стали на себе що-найкращі землі відбирати і людей у крепацтво собі записувати. Стали з ними і наші ж такі панки братерство водити, стали у них усякі звичаї, а потім і віру переймати і собі, як вони, поводитись. Стали вже тоді ляшки, а з ними й наші недоляшки-

панки, ще більше над нашими батьками знущатися, у більшу неволю іх повертати, усякі тяжкі налоги й податки вигадувати, а дальше стали вже й віру православну зневажати, усяку наругу ій чинити, святі церкви на свої католицькі костёли перероблювати, а деякі жидам на оренду віддавати. Почалось на Вкраїні для людей велике лихоліття та тяжке безголов'я; запанували були зовсім ляхи з недоляшками та з нечестивими ізуїтами. Та нетаківські були й наші батьки, щоб схотіли ворогові коритись, свої шиї у панські ярма покладати, свою волю дешево ляхам та жидам продавати, свою православну віру на нечестиву унію, або на католицьку віру мінятися. Стало й вони голову дамати, усякі способи до свого рятунку прибрати. Стало вони тоді з-під панів утікати, до своїх братів славних козаків запорожців прибувати, у іх помочій оборони прохати. Стало тоді козаки-запорожці великими купами на славну Вкраїну прибувати, стали до себе селян та міщан єднати, стали з ними на панів та жидів-рандарів наступати, великі іх будинки руйнувати, усякі пожитки рабувати, ще й самих іх до смерти забивати. Стало тоді пани та жиди у Польщу до короля утікати, стало у єго помочі прохати, стали з лядським військом в Україну прибувати, батьків наших знову в тяжку неволю обертати, села палити, козаків ловити, катувати і тяжким мукам предавати. Стало й козаки ще більшими купами на Вкраїну вихождати, стали до себе всю Україну іднати, козачі полки шикувати, славних гетьманів обірати і з ними на лядське військо наступати, ворога в пень рубати. Повстали тоді на

Вкраїні великі козаки-лицарі, що віру православну і волю козачу рятували, ворогові великого страху завдавали. От як, наприклад, Наливайко, що ёго, кажуть, ляхи у мідному бикові спекли, славний гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, Тарас Трясило, Сулима, Павлюк, Остряниця і інші. Цілих півсотні літ воювали козаки з ляхами, багато лиха ім заподіяли, та не змогли іх достанку, з України вигнати, бо не стало вже між козаками згоди і спільнёї думки. А ляхи знову стали на Вкраїну наступати, ще гірші муки козакам вигадувати, увози запрягти, на шибеницях вішати, на кіл сажати і всяко іх мордувати. Тоді то з'явився на Вкраїні славний лицарь Богдан Хмельницький, що був до того часу Козачим сотником Чигиринським. Став він думати-гадати, своїм хитрим розумом усяко роскидати, що як би, пробі, православну віру рятувати, козакам волю дати, свою біду матір-Україну слобонити і славу ій на ввесь світ великий учинити. Став він тоді добре дбати, на славне Запорожжя прибувати, усіх козаків запорожців до себе іднати, хана кримського з ордою до себе закликати, у ёго помочі собі прохати. Став він потім на славну Україну листи писати, по всіх городах іх розсылати, усіх христіян православних до себе скликати, на ляхів-ворогів помочі єму давати. Як один чоловік обізвалась на єго голос уся Україна: стали знову люде своїх панів зневажати, з іх дворів утікати, стали з усіх сторон козаки, міщене, духовні й селяне великими купами збиратись, до батька Богдана Хмельницького, гетьмана Запорожського прибувати, велику єму поміч давати, усякі запаси й харчі по-

стачати. Став тоді Хмельницький на славну Вкраїну с татарськими ордами, та з великими потугами прибувати, велике лядське військо зустрічати, велику єму одсіч давати, на Жовтих водах, під Корсунем, під Пилявою, під Збаражем на голову розбивати, лядським трупом поле покривати, ворожою, а часом і козацькою кровью їго поливати, вози, гармати, золото, срібло і всяку здобич до рук приймати, польських великих гетьманаів у полон забірати та в тяжку татарську неволю запродувати. Стали тоді ляшки-панки у Хмельницького опрошення просити, стали пани великі будинки свої на Вкраїні зоставляти, багаті маєтності й пожитки покидати, тілько з душою, як мога скоріше, з України у Варшаву до короля утікати. Стали й жиди—рандари свій крам—пожитки у коробкі складати, свої оренди покидати, у Польщу уривати, козакам-молодям п'ятами накивати. І знову вернулась на Вкраїну золота ії воля, і запанували на ній наші батьки по своїй старій волі, по своїм старим звичаям. І стала тоді велика «козацька слава—війсковая справа, що по всому світу стала: сама себе на сміх не давала, ворога під ноги топтала». Почули про ії усякі сусідні царства-государства і стали присилати Хмельницькому усякі подарунки, запрошуучи їго до згоди і заохочуючи козаків до себе на службу. Та не схотів Хмельницькій підклонитись ні до кого з них, а пристав с козаками і з усією Україною до Восточного Московського православного царя Олексія Михайловича. «*Присягаємо*, кажуть козаки, «*тобі, православний царю: будемо ми тобі вірно служити, твою царську державу*

тіднірати, у всякий пригоді тобі ставати, а ти нас будеш від ляхів і всяких ворогів боронити, нашу віру у наручу не давати, наші громадські порядки кріпко держати і нашу козацьку волю від панів рятувати». Це діялось у 1654 році, та с того часу тай по се врем'я, це б то вже більш ніж двісті двацять років,-уся наша Україна і ми сами пробуємо під Білим Православним Царем; а до Хмельницького були ми під Польським Королем.

Так ось від чого пішла по всій Україні, та й по інших сторонах, велика слава про того незабутнього Богдана Хмельницького, славного гетьмана Запорожського Чигиринського, що він вирятував наших батьків із тяжкої панської неволі, оборонів православну віру від католицької і жидівської наруги, зробив нашу рідну Україну вільною і по всому світу славною, вирвав її с під Лядської кормиги і зъеднав її з одновірною і однокровною з нами Московською Руською православною державою.

Одже хоч і зъеднався Хмельницький з Московським Царем, а война з Ляхами не була ще скінчена. Ляхи не хотіли відступитись аби як від України, бо вони з неї дуже велику користь мали. Цілих десять років точилася ця война, та вже під кінець не страшна вона була козакам, бо царь давав ім велику поміч. Розгулялось козацтво, як те море, і довго не було їм спину. Зъявилось тоді у іх багато ватажків, храбрих лицарів-козаків, що були щирими помагачами славному Богданові, водили свої купи козачі на Ляхів і завдавали ім великого страху, а инколи й сами клали там свої золоті голови за волю України. Таким, наприклад,

був Браславський полковник Нечай, що гарячим серцем за простих людей уступався і велику силу Ляхів вигубив. За се-то люде ёго вславили, про ёго пісні поскладали, та й досі не перестають виспівувати. Таким же був і славний Перебийніс, що те ж про ёго пісні співають; Богун, Мартин Пушкарь, полковник полтавський и інші. Такий же був і родич Хмельницького, наказний гетман Иван Золотаренко, що ёго за містъ себе посылав Богдан у Литву на поміч царському війську, щоб Ляхів воювати. Про сёго-то Івана Золотаренка ми й поведемо дальшу річ, що від старих людей про ёго чували, яка-то з ним пригода стала.

НІЖЕНСКІЙ ПОЛКОВНИК ІВАН ЗОЛОТАРЕНКО

«Повість Гребінки»

І.

1654 року скінчилась боротьба нашого народу з Ляхами за віру і пристали наші батьки до Московського православного царя. Народ наш відпочивав, а Польщі все гірше ставало. Король Казимір перебрався в Шлёнщину і за гроші хотів добути побратимства з кримською татарвою; але-ж тая невіра відтягувала свою помічь, а між тим виманювала грошики у Ляхів..... А тутечка король шведський, Карль 10-й все побивав Ляхів; там царь Олексій Михайлович підійшов до Смоленського і туди-ж, по волі гетьмана Хмельницького, прямував наказний гетьман, ніженський полковник Іван Золотаренко с козацтвом ніженським и черниговським.

В старину, як виступали козацькі полки, увесь город зіходився проводити свій полк: матері випроважували своїх синів, жінки—чоловіків, сестри—братьі... Кожний козак прощався с своїм рідним гніздом і, йдучи в поход, покидав сем'ю. За для цого й люде зіходились, як виряжали свій полк у поход.

По весні, раннєю добою, почали збиратись козаки на великому ніженському майдані, проті собору; одні верхи іхали, другі йшли й вели своїх коней; з ними й за ними плентались жінки, діти й старі.... На майдані кишав народ, як та комашня; люде кричали, гомоніли, коні иржали й

брязкотіла зброя козацька. Не вспіло гаразд і сонечко підбитись, як уже приіхав полковник Золотаренко.

Із собору вийшли попи у ризах, винесли бунчуки, корогви, знамена; усе затихло, військо кинулось на вколінки, а священники почали молебень відправляти, потім кропили знамена й козаків святою водою. Золотаренко поцілував хреста, поблагословився, відклопився собору і всому посполу, і стрибнув на коня. Скомандувано, і військове знам'я тихо почало розвіватись на утрешнёму вітру, а меж тим заграли в труби.

— Прощавайте, хлопці, казав народ:—кому то з вас дасть Бог упъять побачити це знамено отутечки, перед собором!

Виступали козаки з городу. Скільки то рук благословляло іх, скілько то очей довго—довго дивилось ім у слід, поки не вляглась курява, яку піднімали вони йдучи по дорозі.

— Поїхали! казав старий козак своєму сідоволосому товаришові, котрий сидів біля застави городської.

— Поїхали, відказав той, нюхаючи табаку.

— Бог дасть і приідуть.

— І приідуть, як приідуть.....

— А що?

— Як то що!!! хіба ти не знаєш?

— Я нічого не знаю.

— Як тільки полковник скочив на коня, а кінь так і впав на коліна!....

— Погано, пане-брате! це не є добру.

— Скверно! отtake було й з Наливайком, як виїжджав він на ту прокляту Солоницю.

ІІ.

В старину дуже поважались у нас на Вкраїні стрільці, котрі були митці в цёму ділі. Й не дивно, бо тоді бравий стрілець був і хорошім козаком. Не дивно теж, що і весь Старий Бихів поважав органистого пана Хому, бо він був чудовий стрілець. Тільки й бачили Хому, як правилася служба у костелі і він грав на органах; кінчалася служба — і сліду Хоминого не знайти, шукай пана органистого або в лісі, або в болоті.....

Було, по весні, сонце вже сяде, зовсім звечоріє, мухи на носі вже не примітиш, а пан Хома залізе в лісові кущі, та все бух! та й бух! гля! й несе повну торбу здоровенних куликів. Раз якось ишли вже люде с церкви, коли се високо — високо над городом показались журавлі: де-хто считає журавлів, а де-хто так дивиться. Як з землі виріс Хома з гвинтовкою й питаеться: «а якого, панове, стріляти?»

— «Високо дуже, пане Хомо, високо! закричав народ.

— То вже мое діло, чи високо, чи ні! відказав Хома, піdnімаючи гвинтовку.

— Ну, так встрель того, що перед веде.

Хома стрельнув, і той самий журавель, що поперед усіх летів, бухнув серед вулиці.

Колись у пана Врубельского зібрались гости. Випили, як водиться, по чарці, по другій, по третьій, а далі вже почали й кухлем кругляти, а на решті — по башмачку панни Зосі, дочки Врубельского. Росходились наші гости, та й давай кулями горобців стріляти. Хто промахнеться, рушницю лає, хто

вцілить-за того випивають! Через годину вже ніхто не міг і в горобця вцілити.

— Що-то за лиха година? кажуть пани:—мабути горобці сьогодня пообъідались чогось, що так круться, і вцілити не можна!—А в іх у самих уже чмілики в головах.—Чи не послати-б за Хомою; як то він стрілятиме цих бішиних горобців?

Прийшов Хома; що не вистрілить—горобець пада! То ще й не все: оде скажуть пани: «стріляй в голову»—і горобець без голови пада;—«стріляй у хвіст»—ї горобець без хвоста летить.

Пани так розсердились на Хому, як тільки він пішов, за єго вдачу стрільбу, що пан Врубельський опісля відвертався від него ізвав єго грубіяном.

Якось у літку Хома був у ксёндза.

— Подивись, каже, пане Хомо, який-то гідкий народ: так і стережи, щоб хати не спалили.

Хома зирнув у вікно, коли дивиться, аж на току наймит, що жито молотив, сів на спонах, викресав вогню, та й закурив коротеньку люлечку.

— Я єго, каже Хома, йдучи с хати,—проучу.

Через хвилину там, або й меныш, ксёндз почув, щось стрельнуло, як пе самовитий вискочив с хати: стоїть Хома з гвинтовкою в руках, ще й дим не перестав ити з гвинтовки.

— Що це ти робиш? запитав єго ксёндз.

— Нічого, каже Хома: то я провчив вашого наймита: вибив с-під носа люльку.

Такий то чудовий стрилець був той Хома. Здається, й за день не переказав би усёго, що поміж людьми балакали про Хому. Давно-б єго охристили в відьмаки, або захарі, як би не був він органістим в костелі.

ІІІ.

Ціле літо наші козаки з москалями сиділи під Смоленським, і таки 10-го жовтня городяне віддалисъ нашимъ. У всю цю войну під Смоленськимъ наші козаченьки дуже хвабро бились з своїмъ наказнимъ гетьманомъ проті Смольнян. Царь, Олекса Михайлович, давав Золотаренкові подарунки, жалував ёго ласкавою річчю, кликав на свої царські обіди, посчастись наказному: він скоро звоював Гомель, Чичерське, Пропійське, Новий Бихів, коло Шклову побив військо князёве Родзивілове, й своїмъ військомъ обсів Старий Бихів.

Був вечір. У своїмъ наметі Золотаренко приймав посланця від обложених Бихівців. У всімъ лагері козацькімъ вже разводили вогні—варити кашу та галушки; коло вогнів збріались козаки—покурити люльки.

Ступнів 50 від гетьманського намету сиділи коло вогню три козаки; один сідий як молоко, у другого—вуси чорні як вуголь, а в третього вуси жовті—жовтісенькі, так таки зроду жовті. Сіда голоша курить люльку й казку каже, а ті два тож курят і мовчки слухают.

- В іншімъ царстві, у якімъ государстві.....
- А де ж це? спитались жовті вуси.
- Що? каже сідий.
- Де це інше царство?
- Звісно тамъ десь!
- Ага!
- Жили собі три брати, та всі Кіндрати.....
- І всі розумні? запитав козак з жовтими вусами.
- Підожди, скажу.

— Не забігай-бо поперед батька в пекло, вурчав чорновусий козак.

— Ні, я так тілько.

— ...Всі три Кіндрати, два розумних, а третій— дурень.

— Я так і думав, прошепотів жовтовусий.

— Та нуж бо не перебалчай! а то, ій же Богу, перестану казати, нехай вам сорока доказує.

— Ні-бо, ні, кажи! я нічого вже...

— ....І утікали вони з Озова....

— Чого-ж вони втікали? спитавсь жовтивусий.

— Мабути в пліну були, відказав чорновусий.

— Тьху на вас! от дурні! плонувши сказав сідий козарлюга. Кажи ім казки, а вони заразом тобі дві говорять! Гірше бабів, далебі, гірш! купа чортів міні, коли не гірш! Нехай же вамкаже казку сіра корова, а не козак добрий.

І справді старий росходивсь, може б що й лихе скоілось, як би тут нашіх козаків не зайняло що інше: як раз о цю пору з гетьманського намету вивели козаки бихівського посланця; один стих козаків відстав й підійшов до наших трёх козаків, що змірялись казку слухати.

— Кажіть, хлопці: слава Богу! казав той козак, підходячи до вогню.

— Слава Богу, Микито! А що-ж тамечки?

— Слава Богу! сказали теж чорновус і жовтовусий.

— Он що: завтра будем в Старому Бихові, відказав козак.

— Приступати будем?

— Навіщо, коли сами городяне без бою віддаються! нічого й походом втрачатись.

— Брехня! каже старий козарлюга.

— Грудку землі ззім, що брехня! підхватив жовтовусий.

— І то добре, хоть вуси вичерниш, як нічого не докажеш, сказав Микита;—а що я сказав, тей буде.

Чорновус зареготавсь, покручуючи свої вуси.

— От бачите що, почав знов Микита: оде тільки я випровадив ксёндза з гетьманського намету; він приходив с повинною й обіцявся завтра на світанні відчинити городську браму. Он що! значить ми відпразнуєм завтра день Віри, Надежди й Любови уже в городі.

— От-то, мабути рад наш полковник! промовив жовтовусий...

— Дивно міні—знов почав Микита:—полковник наш чогось нібі злякався, що єму завтра город оддают; навіть став відпиратись, а сам увесь поблід. Бог ёго святий знає, чим би воно скінчилось, та спасибі московський воївода, отой таки, що скрізь з нашим полковником іздить, став казати і те, і друге, і трете, та все так розумно, наче с книжки чита; а полковник махнув рукою та й каже: я не ворог—каже—цареві, на тей присягав; завтра увійдем в город—і тільки.

— Дивно, дивно! промовили козаки.

— І в голові не прибереш, сказав Микита, здигнувши плечима.

— Я так знаю, казав старий козак, хитаючи своею сідою головою. Ось слухайте лишень, хлопці: ви люде молоді, ще переживете мене; може й вам коли в пригоді стане така оказія,—тільки цур не перебанчати: бо це вже не казка, а билиця.

Козаки згодились приязно слухати ёго, підсіли ближче, а старий козарлюга почав тихенько:

«Я вже давно живу при Золотаренках; полковник й виріс на моїх руках, слухайте-ж міні! От, більш десятка літ назад тому, мати таки нашого полковника дуже побивалась за своїм чоловіком, як старого, памятаєте, вбили кримські татари. Кахикала, та все охкала, сохла та въяла, покіль до охкалась смерти.

«Засакрементувалась покійниця, покликала Йвася (Василя тоді не було дома). Як прощалась вона з ним, то усі плакали! Цілувала ёго, благословила, та все казала одно: «Не забувай, сину мій, сестри менчої; ви з братом вже добре козаки, а вона ж то одна сестра у вас, та ще к тому й маленька; забудеш ії—Господь тебе забуде, занехасши—мої кістки в домовині перевернуться.» Ще раз стара перехристила сина й жінку ёго, й Богу душу віддала. Поховав полковник матір, відправив панахиду, справляв обіди, як слід по християнському звичаю, а сестру Любку узяв до себе; ій щось чи 13, чи 14 годків було.

«Дуже кохали свою сестру полковник з жінкою, втішались й не навтішались єю; а вона ж така добра, та веселенька, усе-б гуляла собі, як та рибонька краснопірочка вільная, усе-б щебетала, як та птичка Божа! Уже на що я старий чоловік, а, було, як побачу нашу паночку, цілісенький день міні якось весело.... та таки й старі й малі усі любили ії.

«Недалечко від нас жив польський староста, забув, як ёго звали; та такий жирний—шия товща

голови була; а в цёго старости був попихачем шляхтич Хранцишок, таки нічого казати, моторнячій хлопець, молодий, чорнявий, зовсім козак, як би не католик. Він було то того, то сёго тай прийде до нашого пана. От тут уже не зумію сказати вам, яким вони побитом, чи як там, зійшлися собі з Любкою, та й покохались. А вона ж то й покохала, прости Господи, такого безрідного шляхтича, та ще й католика. От вони собі й кохаються та ще так хитро, що ніхто й не довідався іхнєго кохання. По весні, років за три після смерти полковницької матері, я, наче тепер, йду собі двором, а над двором летить пара диких качок, взяли та й спустились на річку, що за садком. Полковник стояв на крильці, та й бачив, взяв рушницю й пішов у садок, чи не вбъє часом з'з акущів тієї дичини', та й каже міні: «Данило, ходім лишень зо мною, витягнеш качок з води».

Він мене дуже любив... Йдемо ми садком, а садок увесь цвітом заслався; дерево наче під снігом та так пахне, так пахне; а соловейки вже почули вечірню добу, то й почали перекликатись в кущах, так канальски й заливаютьця над річкою; а ми все йдем; вже й річку видко. Полковник звів ружжє й почав цілитись.... Коли це зразу він кинув стріляти і став, як вкопаний, й руки ёму опустились, дивиться на черешню; я й собі гульк туди ж, та аж руками об поли вдаривсь. Чи вірите, хлопці, хоть воно й минулось, а ій Богу ж правда! сидить під черешнею Хранцишок поганий, а наша Любка у єго на колінах, та так обнімає та цілує єго..... і не чує, що й ми тут.

Як кинеться мій полковник, наче вовк, прости Господи, як відкине сестру, насів Хранцишку та й почав ёго душити за горло. А Любка в крик, та й стала прохати брата.

«—Воно таки й правда—казав полковник—не стоїть оця гадина, щоб козацькі руки каляти об неї. Лупи ёго, Данило, нагаєм!

«Як учистив же я нагайкою, так уже на ёго був сердитий! Любка підняла галас, а шляхтич, як переляканий заіць, кинувся в кущі, відтіль в човен і стрілою поплів за водою; тільки й чули ми від нього: «памятай, Иване, цей день—ми ще побачимось с тобою» Полковник ухватив рушницю й стрельнув їму на-здогінці, так куди тобі,—далеко, а ружжё було з дрібью,—тілько горобців сполохав.

«Глянув я на Любку: а вона ж то біла, як полотно, прихилилась до черешні й не диші; полковник ухватив її за руку, вона, як той сніп, так і впала на траву. Тільки й бачили Любку веселою! с того часу ніхто й не пізнав би її: вона й не плакала, не побивалась, тільки з лиця спала, та чудно якось поглядає,ходить і хиляється-от' от, тот упаде; ухватиться за віщо-небудь, постоить, та й піде собі знов. Про пісні не питай--не то пісень, гласу не чути; тільки, було, як назбірається гостей, брат і почне докоряти, що полюбила вона католика, й почне Хранцишку дорікати, як довг велить, й обірванцем, і блюдовизом і усякими словами називати,—тоді де та й одвага візметься у Любки: почервоніє, наче маківка, піdnіме голову та й скаже було: «Лучче вбийте мене, братіку, та зразу, а ніж мучите мене!» та так скаже, що полковник тілько

— в землю подивиться, промурчить під ніс: «бач як важко!» та й замовкне. «Багато великих панів сватало нашу Любку — ні за кого не пішла. Лучче міні важкий камень — важе носити, а ніж нелюба милим звати; лучче гіркий полинь істи, чим з нелюбом за вечерю сісти.

«— За кого ж ти підеш? було спитає полковник.
отр «— За Хранцишка—або в домовину! *ж*
ж «— За Хранцишка? за того поганця—шляхти-
ча?... й почне було лаятись. *ж* *ж* *ж*
дія «— Не лайтесь, братіку, ліпше буде, як зведите
міні яму копати.... нехай дяки просківают: надо
меню ті пісні, що малось дружкам співати, було
промовить Любка та й піде собі тишком від брата.

«— Говори з дурною, вона все свое верзе! крикне полковник, плюне, та й піде.

Так минуло і літо; почав уже з дерева лист осипатись, а Любці усе пірше та й пірше; як свічка танула вона, моя ластівонька! Жалко й згадувати. Прийшли вже ії менини, і які вже ми отраді були, що Любка наче воскресла, тільки худа, а щотки наче вогнем горіть, як і спершу, очі, як дві зіроньки, блищають.

Полковник зрадів, понаносив ій жемчугу, турецьких платків і різних других подарунків; подивилась вона, всміхнулась, похитала головою та й каже: «сховайте, братіку, все це; воно вам навіщо згодиться, а міні нічого не треба, я і сгоді вмру: такий міні сон снівся. Звеліт посадити черешню на моїй могилі, люблю я черешню, легш міні буде в сирій землі під цим деревом лежати. Воно зацвіте по весні й осипеться на мою могилу білим, па-

хучим цвітом... на ньому сяде зозулька і принесе міні, братіку, звістку про вас, як ви будете вдалекім поході, і про нього.... не гнівайтесь, братіку! Чим він зобидів вас? що мене любив?... —
— Єт, бабські вигадки! сказав полковник, с хати йдучи... —

«Увечері того-ж дня Любка вже на столі лежала; усі плакали, і сам полковник голосив як та баба; і я, братця, плакав, ій Богу!...»

Старий замовкі втер слёзи кулаком.
«Не смійтесь, хлопці! Яко виймали міні під Варшавою кулю сплечей щипцями, я не зморщився ні на от стільки —увесь Ніженський повіз па, я тільки люльки попрохав тоді, а тут жаль уязв....»

«Поховали ії, мою пташечку, і наче в кожного чогось не стало...» Полковник зажуривсь, багато добре роздав бідним, а над ії могилою збудував церкву Віри, Любови й Надежди.

«От ужених кілька літ пройшло, а як прийде храм нової церкви, він ходить ті живий, ні мертвий, сумний, та невеселий, усе Богу молиться. А тут ще завтраців цей самий день треба в'їжджати в город... он що, де ж тут єму веселіти?»

— Правда, загомоніли козаки. — А куди ж дівався Хранцишок?

— Гм! Хранцишок? чорт ёго зна! Бачите: тут скоро ми з Ляхами не помирили і товстий староста дав драла туди в Польщу, ік своїм близче, а Хранцишок, люді кажуть, пішов у манахи, звісно вже не в наші, а в свої католицькі, лідські манахи.

— Знаю! не в християнські значить! підхватив жовтовусий козак.

— Спасибі, Данило, сказав Микита:—тепер усю дорогу не забуду, що ти росказував. Прощавайте, хлопці!

— Куди-ж це ти? спитав ёго Данило.

— До полков никової жінки звістку дати, що завтра остатній город беремо, і що полковник скоро буде дома.

IV.

Увечері, передо днем святих Віри, Надежди й Любови, сидів Хома органістий за вечерею; поруч з ним—єго син Єсип, хлоп'я літ восьми, а насупроті—жінка. Вечеряли вони юшку с картоплею.

— Ну юшка! вурчав Хома, бовтаючи ложкою по мисці—як-би-б посварились між собою картоплини, та захотіли побитись, то за цілий день далебі що не піймала-б одна одної в цій юшці... Я таки, благодарить Бога, чоловік та й то нічого не вловлю... Марисько! чи немає там чого смашнішого? га?

— Усе вже вийшло, відказала жінка:—завтра й такого не буде; в городі нема нічого; ти давно й на охоті не був.

— Скверно! за город і носа не можна виткнути; округи все москалі та козаки, пропала охота... а цій юшки зовсім не можна істи—сама вода. Цю-цию, Хайна! чи не хоч юшки? Бач, жінко, й собака не ість, понюхала та й одвернулась.... Я думаю, с цурпалком смашніша-б була юшка, а ця картофля гірше дерева.

— І то в-силу випрохала у ксёндзової наймички; пообіщала зайця дати зімою.

— Тату, тату! я хочу зайця, казав Хомі єго син:—дай міні, тату, зайця!

— Нема, Ёсипе, зайця, нема, і ж лишень юшку.
— Ти-ж сам, татку, кажеш, що собака не ість
ції юшки, і я не хочу.
— Так лягай спати.
— Аде-ж заіць?
— У лісі гуля собі, жде, поки ти підростеш та
встрелиш ёго.

— О, я ёго зразу встрелю; дай міні рушниці,
я принесу зайця; ходім, Хайно!... Есип скакнув до-
долу й почав тягати собаку за вуха, приказуючи:—
ходім, Хайно, ходім на охоту, нам дадут хліба на
дорогу, а я пісні заспіваю потім.... А я, тату, но-
ву пісню вивчив! чуєш, ти знаєш мою нову пісню?...

— Яку?... ні не знаю.

— Це мене вивчив сёгодня чернець, такий добрий.
Побачив мене у ксёндза та й вивчив співати нової
пісні; ось слухай! І Есип тоненьким голосочком
заспівав:

МілосТЬ моя, мілосТЬ сердечна,
МілосТЬ моя, мілосТЬ сердечна.
Езус, Езус, Мария, Їзиф!
Езус, Езус, Мария, Їзиф!

За дверима хтось читав молитву. «Амінь!»
сказав Хома, і в хату ксёндз увійшов.

— Добре! моліться Богу, моі діти, моліться, ка-
зав ксёндз, підходячи до столу:—бо злі години на-
стали! Хваліте Бога, хваліте мення Боже, каже
пророк Давид у 112 псалмі... А який прехороший
голосок у вашого Їсі! ходи сюди, моя крихотко!

Ксёндз поблагословив Їсипа, поцілував їго в
голову, сів і почав казати Хомі:—А я до тебе за-
ділом, прийшов побалакати за твого сина; він ма-
бути вгадав, що так розспівавая.

— А що таке? спитав, кланяючись, Хома.

— Он що до мене прийшов із уіт, дуже мудра голова; Господь благословив ёго!.. Він бачив сьогодні твого сина у мене, хоче єго вчити, що-б зробити его чоловіком. Хома вклопився.

— Та щора-буже Єсипові вчитись, а то що з нього буде? хіба гарний стрілець, та й то Бо—зна, стрільба пе всякому йде.

— Звісно, не всякому,— промовив Хома поважно, хитаючи головою: от хоч би й пан Славицький, якіх тільки рушниць немає в ёго: й з насічкою і с по- золотою, і стріля вже тод двадцять, як я зазнаю, а й досі пе вміє гаразд і стрельнути; ще дрібью— пополам з бідою—чужих голубів лякає у себе на горосі, а кулею..

— То-то! перебив ксёндз:— сам ти чоловік розумний, знаєш діло; а тут само счастья йде тобі в руки. Чернець почув, що ти вбогій, баче твою дитину дотепною й охочею до вчення й хоче зробити великого чоловіка з нього. Чого доброго, може ще й я скажу під старість: попроси, Хомо, свого сина, що-б міні ліпше місце дав.

— Жартуєте! сказав Хома.

— А що ж тут такого? Буде вчитись, та старших поважати, так і попаде в бискуни.

— Куди нам грішим й думати про це!

— Чому ж ні? Ти чоловік бідний, це не мішає твому синові бути чоловіком поважним, кардиналом. Ти бачив, у мене в-літку які хороші й пахучі квітки були, а джеж з землі, с каму повиростали.

— Нехай буде воля Божа! ви більше знаєте. Коли ж і як візьме чернець моє Єсипа?

— За дія цёго прийди до мене о-півночі; тепер він на молитві, а завтра вранці хоче втекти, так побалакати з ним треба скоріш.

— Ох, мати Божа! сказала Хомиха, як же він пройде поміж козаками?

— Це вже не твоє й не наше діло! Господь бере же збраних! Ти собі лягай спати, а чоловік твій о-півночі прийде до мене побалакати за сина. Хто зна, може Єсип ще й папою буде?

— Господи милосердий! хіба так було? — спитав Хома.

— Ще-б не було! Один зробивсь поважним чоловіком, що вмів смашну юшку варити. Так я тебе ждатиму, прощайте!

— Глядиж міні, Єсипе, сказав Хома, і як пішов ксіндз, не вари тільки такої юшки з картоплею; з нею недалеко не зайдеш.

Під косте́льною і брамою в Старому Бихові, ліворуч, єсть двоє дверей; другі двері ведуть у довгий, вузький ёлх; увуглі лёху іще двері в маленький лёх, котрий кінчається залізними дверима у велику хату з стрільчатими зводами; в цій хаті було зовсім пусто, як і в лёху, але в другій хаті, що з боку, топилося в комінку; проті нього — стіл, на ньому сяла золочена чаша, над котрою стояв хрест, зроблений з чорного дерева; і далі, в темному углі, на дзигтищі лежав якийсь струмент залізний, наче в ботниці; ксёндз роздував невеличким міхом вугілля, на котрих стояв закритий казацький столом.

— Ну що-ж ти згожуєшся? спитав ізуті.

— Страшно, святий отче, діло нечисте!
— То зовсім не твоє діло; наше духовенство розумніше від тебе, і ніякого діла нечистого не буде совітувати: де діло лицарське; аджеж Соломон ослобонив....

— Страшно.

— Та не вже ти промаху боїсся?

— Хто це, я? ні, не робіть безчестя міні! я надають ступнів в горобця попаду, попаду в гудзика....

— Про що-ж ти хлопочеш? тобі тільки вистрелити мітко і прямо в раю будеш: найсвятіший отець у Римі одпустить гріхи тобі й ті, що були, й ті, що будуть; твого сина вивчати як гетьманського, він буде колись славою для тебе і впокоїть твою старість.... і все це так легко!... Коли не будь й мене спомянеш, стоя на рундуці св. Петра меж усякими великими панами, а твого сина на престолі нести-муть попи, на ному папський вінець увесь Рим припаде до землі й змовкне, і в цій тиші він буде благословити. Пригадаеш, счастливий батьку, мене й сам посмієсся тому, на що сьогодня не згожуєсся...

— Та воно так, як доживу, а як же прийдеться й пропасти, то Бог з ним с папою тим... нехай ёго Господь благословить.

— Догадуюсь: ти боїсся, що б тебе не вбили.

— Ваша правда.

— Не думав же я, щоб ти був таким дурнем. Хіба-ж ми викажемо на свого? Ти бач—оттут на вугілях ростоплюється саме чисте срібло; з нього я виллю святу кулю, котра бъє невидимо й нечутно; ти нею вистрель в одній хаті, а в другій ніхто й не чутиме.

— Не-вже? Ох, святий отче, давно я чував про такі кулі! Міні один з Галичини шляхтич росказував, що сам бачив такого охотника: підійде, каже, з-за куща до табуна качок, і по одній всіх перестреля, а ті й не догадуються....

— От бач, і ти знаєш. Ну що-ж, згожуєсся?

— Чому-ж і не згодитись! Добре, зроблю діло, тільки вже ви ще таких куль відлийте.

— На віщо?

— Так, бачте, на всякий случай, для охоти; будьте ласкаві!

— Не треба, Хомо; твоя рушниця всякий раз не чутно буде стреляти, як тільки раз вистрелить цією кулею.

— То я такечки усю дичину перестріляю, то я....

— Годі вже, мій сину! не дуже лиш завдавайся мирською суетою; от-от настане свята хвилина, молись!....

Усі троє поставали навколошки; ізуті потихеньку почав молитись.... В хаті тихо було, тільки від молитви луна йшла під зводами, коли-не-коли, як та гадина люта, зашипить срібло у казанку, або якось боязко затріщить вугілля, або вогонь схватиться, блисне синім світом на тих, котрі тут же молились. Ізуті взяв с темного вугла та й положив на стіл залізну хворму для кулі, виняв потихеньку казанок й звелів Хомі приязніше молитись. Хома, наче мала дитина, стояв на вколішках, читав молитву, скрестивши руки на грудях і повісивши голову; наче кріз сон чув він, як ростоплене срібло влилось, шкварчачи, у хворму, як вилита куля брякнула в чашу й дзвеніла, качаючись по гладкому

дні чахі; наче сонний він говорив за ізуїтом страшні клятви і тільки тоді прочувняв, як ізуїт і ксёндз звеліли єму встати, положили єму на долоню блескучу кулю, всю змережану латинськими словами, і протягом заспівали: «Тебе Бога хвалим (Te Deum laudamus!...)!...»

Хома дуже здавив у руці кулю і кинувся втікати додому; страшно якось шелестіли єго ступні по темних та порожніх лёхах; гаряча срібна куля пекла й ворушилась у нєго в руці; а голосне «Тебе Бога хвалим,» наче в его вушіх, гrimіло в тэмноті по-під порожніми зводам.

VII.

Сумно було в рідній стороні полковника Золотаренка. І с пихою і поважно, та невесело повертається ніженський полковник у свій рідний Корсунь. Поперед єго іхало значне товариство, за ним військова старшина, круг єго розвівались бунчуки й значки; вірні казаки й народ товпились коло нєго, але сам полковник уже не гарцював на баскому турецькому коні, не блищала перед народом єго полковницька булава.... Лежав він мертвий у чорній домовині; вороні коні, якось сумно звісивши голови, тихо везли єго. Не кричав народ, весело привітаючи свого славного земляка,—плакали й ридали єго зустрічаючи. Домовину постановили в деревяній церкві, збудованій небіжчиком; люде поросходились, тільки полковникова жіпка ще довго стояла й плаکала... Далі й вона пішла.

І день був якийсь сумний, осінній день; холодний вітер гнав по небу хмари, ревів-стогнав по діброві, зриваючи й крутячи пожовкле листя, вода

в річці та синіла, наче запечена сталь, то чорніла, як зоране сонце, й бризкала піною на берег; галки миттю пролітали над річкою, вились над дібровою із жалібним проймаючим криком сідали на бані та на хрестах одинокої церкви, де лежав убитий полковник. Не одні очі поглядали сумно й боязно на золоті хрести, котрі сяли по-верху темних дубів і тополей.

Настав вечір такий же холодний вітряний, непогожий. У церкві горіли свічки перед памісними віконами і кругом домовини. Мира зібралось мало: полковниця з дітьми, кілька чоловік родичів і близьких товаришів пебіжчика. Завтра мали бути значні похорони; народ одпочивав в непогоду, жучи завтрашнього дива.

Почали правити вечерню; крізь жалібні пісні дядків часом чутно, як плаче й ридає жінка небожчика; далі, як усе стихне, голосно почне в овтарі свої молитви пан-отець; здається, наче невидимі янголи виголошують ці святі утішні речі людім, убитим горем.

На рундуці стояли два козаки в просторих кобеляках і, опіраючись на шаблюки, вели тиху розмову.

— Еге! казав сідий козак-чи гадав я, носячи нашого полковника ще майже ким на своїх руках, що міні старому доведеться єго поховати!... я вчив єго верхи іздити й стріляти... Памятаю, наче тепер це діється, як ми з ним встрелили першу зозулю, от то раділи!... Бідне хлоп'я, наче та кізка, скакало над зозулею, як ягода почервоніло з радощів; округи, мабуть, й близько не знайшов би кращої від нього

дівчини, далебі що так, пане брате!... Тоді ще я запримітив, що з нього буде козак добрий... та й правда ж таки! багато ми з ним нарobili лиха нашим ворогам, та й чести багато запобігли!... Перед полковником Золотаренком город, бувало, не город, кріпость не кріпость!... А під Смоленьским нас як на руках не носили; царь Московский в ньому душі не чув: ёму й обід не в обід, як нема Івана Микифоровича Золотаренка. Царь прислав їму срібну чарку, соболів й оксамиту. Поважний чоловік, а довелось умерти, прости Господи, під поганим городом Старим Биховом!... та ще без бою вбили прокляті, не рівняючи до нього, як тетерю!...

— Расскажи-лиш до пуття, як де скoілось?

— Отакечки, як бачиш, сам не придумаю, як ця біда зробилась!... Ми, бач, увійшли в Старий Бихів... нам і ключі принесли, й народ зустрічав нас хлібом-сіллю, а ченці католицькі с хрестами. Полковник іхав на гнідому коневі при всій хвормі, а поручь єго московський воївода; порівнялись вони с костёлом; коли це зразу як лясне щось, наче батогом, а на дзвіниці закурів димок. Я вже привик до цього, зразу і вгадав, що це на смерть положе когось. Народ загомонів; дивлюсь: полковник захитавсь на сідлі, приклавши праву руку і-к сердю; я до нього, зняв с коня, а кров так і дзюрить в нього з грудей.

— Прощай, каже, Данило! нехай мене поховають в Корсуні, у моїй церкві; та скажи жінці... не догоvoriv, відняв праву руку від грудей, і мовчки указав на людей, одвернувся і вітер!... Я глянув туди:— між народом стоїть Хранцишок, одягнений почернечі, і страшно дивиться на полковника... Я

кинувсь за ним, кричу: «лови ёго!» а він сchez, наче кріз землю провалився. Піймали двох-трьох ченців, та все не того. А тут піднялась різня! усі кричать: «зрада!» Не приведи Боже як страшно! Наші молодці кинулись на дзвіницю і піймали розбішаку!

— Піймали! Хто-ж він?

— Сором казати: простий органістий, Хома!... як згадаеш, що хоробрий полковник згинув від органістого, в голові тобі закрутиться!

— Я б ёго!..

— Я й сам змірявся над ним повтішатись, зігнати серце, коли воно чор, зна-що.

— Чор, зна-що?

— Таки чорти батька зна-що! не вспіли хлопці стягти їго по своему з дзвіниці, він уже і вмер.

— Жалко!

— Нічого робити! пішли до єго дому: жінка була у нєго окаянного, де-яке сбіжжя: усе прахом пішло!... хлоп'я було, плакало бідолашне, усе казало: «не бийте мене, дядечки, я вам пісні заспіваю; я вже думав пожаліти їго!.. коли й з ним управились паші хлопці!... Дух святий при нас!... Глянь, Микита, ондички в темному углі церкви, наліво, де покійничка Любка похована, бачиш?

— Нічогісенько! відказва Микита, отримавши очі рукою.

— Ой, бути халепі!.. Подивись... бач—у темряві наче свічка горить?

— Та то так щось, а ти вже й злякався?

— Таке-ж! Міні тільки дивно...

— Чого-ж це в тебе зуб на зуб не попада, Данило?

— Змерз, Микита! поневолі, парень, зацокотят-

зуби на такому вітрі; чуеш, як завива! наче й дощик крааає. — Ходім! лиш у церкву; що тут ми робитимем, поки вечерня кінчиться.

Данило з Микитою вийшли в церкву і тихенько зачинили двері за собою. В цю годину іще тихше щось таке чорне вийшло з тих кущів, що росли біля церкви, потехесеньку підійшло до дверей, заперло іх з надвору, хутко обійшло круг церкви і сковалось у діброві.

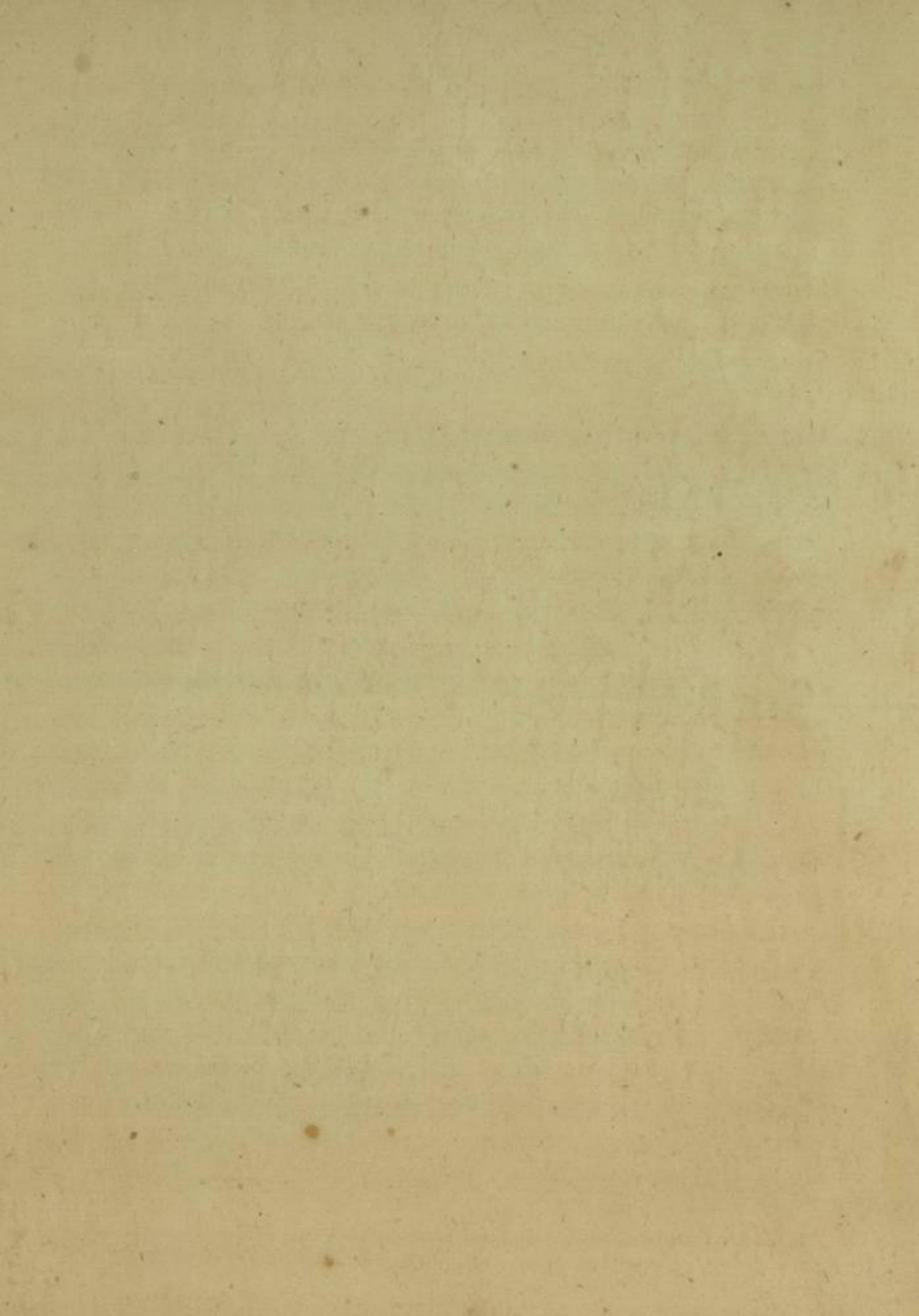
В церкві правилась вечерня. Осіннє небо, наче домовина, чорне; коли се зразу на єго темному ґрунті став вогняний стовп, полум'я сердито розливалось у воздухі, віяло з вітром, вихрем воно крутилось, далеко-далеко освічувочи. З жахом побачили Корсуняне, що горить церква, де стояла полковника домовина.

Поназбігалось людей, але ніхто не зміг підійти і к церкві, бо вона вся була в полум'ї; страшений вітер, розриваючи полум'я, ген-ген односив, то, скіляючи до землі, розстилав єго, або широкими хвильами розливав по ній. Спершу чути було, як люди кричали в церкві, а потім стихли. Страшно задзвиніли самі дзвони, наче вічну память; ревіло пожарище, далеко по темному небі розлітались искри, а проті церкви на могилі люде запримітили, що-сь таке стоїть, закутане в чорну мантію: воно стояло недвижимо, піднявши руки вгору, освічене червоним полум'ям пожарним, і тільки тоді счезло, як звід церковний упав й заховав під собою тіло полковника Івана Золотаренка, всю єго сім'ю родичів і товаришів.

Довго ще балакали в Корсуні про страшний пожар і про страшну манію, що з могили дивилась на пожарище. Навіть де-які сміливі, котрі ближче підходили до тії манії, казали, наче воно щось знакоме на виду, наче похоже на Хранцишка. Так і рішіли, що то мабуть нечиста сила.

КІНЕЦЬ.

Да ч 8640

Продається в Книгарні Левченка і Ільницького в Київі, на углі Прорізної і Владимірської вулиці.

Хто з іногородних купуватиме більше, чим на карбованця, той не платить за пересилку. Книгарям звичайна уступка.